

Willemijn Piksen

De andere plek

Hoe een heterotopisch perspectief kan bijdragen aan diakonia

Universiteit

Masterscriptie Diaconiewetenschap
Protestantse Theologische Universiteit,
locatie Groningen
Afstudeerrichting: Gemeentepredikant

Datum

Verdediging scriptie:
26 januari 2023

Begeleiders

dr. Erica Meijers
dr. Theo Pleizier

TIP BIJ HET THEMA

• Documentaire 'Een ander verhaal'

Film over jongeren die hun weg proberen te vinden in België. Vier jongeren van de Jongerenwerking van het Protestants Sociaal Centrum (PSC) in Antwerpen, laten zien hoe ze met andersheid en vreemdheid te maken krijgen, onder andere in ontmoeting met studenten uit de omliggende Universiteitsbuurt. Deze documentaire is onderdeel van de masterthesis 'De andere plek' van Willemijn Piksen.

https://youtu.be/GnOp_KKff7Q

De andere plek

In traditionele diaconale praktijken zien we geregeld een beweging van het 'centrum', de plek die de norm bepaalt, naar de 'marges', de plekken die ten opzichte van die norm afwijken. Mensen die hulp nodig hebben worden niet als subject in hun eigen verhaal benaderd, maar als object dat ondersteund en in zekere zin 'gerepareerd' moet worden. Wat en wie afwijkt van de heersende normen van de samenleving wordt daarin gemakkelijk geproblematiseerd. Uitgaande van het bijbelse beeld van een God die zich steeds verbindt aan wie onderdrukt en uitgesloten worden is echter veel te zeggen voor een benadering die het perspectief van de marge in zijn andersheid serieus neemt.

Een heterotopisch perspectief

Het spreken over marge en centrum is een spreken over ruimte, een discourse waar de Franse filosoof Michel Foucault veel aan bijgedragen heeft, specifiek met zijn concept 'heterotopie'. Hij stelt heterotopieën voor als plekken in een cultuur die zo anders zijn dan alles eromheen, dat ze door te bestaan de continuïteit van het normale, het dagelijkse, doorbreken en bevragen. Ook een utopie kan een dergelijke spiegelende werking hebben, maar het verschil is dat heterotopieën concrete, werkelijk bestaande plekken zijn.

Hoe kan een heterotopische duiding van ervaringen van vreemdheid en andersheid bijdragen aan de theorie en de praktijk van *diakonia*? Dat was de leidende vraag in dit onderzoek. In de diaconiewetenschap is het denken over heterotopie geïntroduceerd door de Noorse theoloog Trygve Wyller en daar is door veel anderen op voortgebouwd. Zo'n heterotopisch perspectief neemt de

levens en de sociale context van gemarginaliseerden – als afwijkend van de norm – als epistemologisch startpunt. Het gaat ervan uit dat kennis over heterotopie meer licht werpt op mechanismen van exclusie en de consequenties daarvan dan traditionele theorieën van *diakonia* tot nu toe gedaan hebben. Het legt de werking van macht bloot, zowel de uitsluitende en normaliserende macht van het 'centrum' als de disruptieve macht van de marges in hun andersheid.

Trygve Wyller, Kaia Rønsdal, Thijs Tromp en veel anderen benadrukken daarbij het belang van ontmoeting tussen de hetero- en homotopie. Aan dit soort ontmoetingen wordt een zekere heiligheid toegeschreven. Ik kies er echter voor om de Noorse theoloog Gyrid Gunnes te volgen in haar waarschuwing dat met die nadruk op ontmoeting de complexiteit en polyfonie van dit soort plekken verloren dreigt te gaan. Een heterotopisch perspectief legt juist de focus op het alles-onderuithalende, pijnlijke karakter van de 'andere plek'.

Documentaire 'Een ander verhaal'

Pas naar België verhuisd, dus zelf in zekere zin zelf een vreemde, richtte ik mij voor dit onderzoek op het Protestants Sociaal Centrum (PSC) in Antwerpen, dat gevluchte jongeren een plek biedt voor ontspanning, ontmoeting en hulp. Deze groep is in het overwegend migratiekritische België maar al te bekend met ervaringen van vreemdheid en andersheid.

Aansluitend bij de thematiek was de keuze voor een collaboratieve onderzoeksmethode met deze jongeren logisch, om zo de jongeren zoveel mogelijk zelf aan het woord te laten. Als onderdeel daarvan heb ik met vier PSC-jongeren een documentaire gemaakt, waarin we het tot een 'ontmoeting' hebben laten komen tussen enkelen van hen en een paar studenten uit de omliggen-

de universiteitsbuurt. Ik heb daarbij ook steeds op mijn eigen positie en reacties gereflecteerd. De vreemdheid en alles wat daar rond speelt wordt in de documentaire meer voelbaar dan in enkel een geschreven tekst.

Complex en confronterend

Zo kwamen veel aspecten van andersheid aan het licht. Analyse aan de hand van een heterotopisch perspectief legde de complexiteit bloot van de thematiek rond 'andere plekken', maar ook de moeilijkheid in het *spreken over* dat wat zo anders is. Al met al zorgt dit heterotopisch perspectief ervoor dat de *messy* en gelaagde kant van *diakonia* niet weggemoffeld wordt. Het maakt het daarentegen mogelijk om diaconale praktijken als deze jongerenorganisatie in hun complexe, confronterende karakter te waarderen, met verschillende opbrengsten tot gevolg.

Allereerst kan het een waarschuwing zijn om te waken voor reductie van andersheid. De ander is niet te vereenvoudigen tot 'zelig' of juist 'moedig' of andere versimpelingen. Zelfs initiatieven die uitgaan van 'gelijkheid' moeten met wantrouwen bekeken worden, aangezien de eigenheid van de ander daarin verloren kan gaan.

Dit onderzoek heeft bovendien de aanvankelijke argwaan over het idee van werkelijke ontmoeting bevestigd, in elk geval in de context van de PSC-jongeren en de studenten. Als zo'n ontmoeting al mogelijk is, dan alleen onder een aantal voorwaarden en alleen tussen bepaalde mensen. En dan nog lijkt het risico groot dat een nadruk op ontmoeting de soms pijnlijke andersheid van de heterotopie afvlakt. Diaconale praktijken als deze hoeven geen mooie plekken van bijzondere, heilzame ontmoetingen tussen homo- en heterotopie te zijn. Dat doet weer aan utopie denken.

Het in de documentaire voelbare ongemak van

de op straat geïnterviewde studenten, het feit dat bijna niemand kwam opdagen, en de momenten waarop het contact tussen mij en de jongeren of de studenten en de jongeren moeizaam verliep, zijn minstens zo relevant als de mooie ervaringen die de deelnemers eraan overhouden.

In Gods heterogene schepping worden we geroepen om deel te nemen aan de *Missio Dei* waarbij we geconfronteerd worden met wat pijnlijk is, wat vreemd is, anders dan wij. Wij worden ertoe geroepen om het niet alleen in die spanning uit te houden maar deze pijn te voelen.

Epistemologische kwaliteit

Deze thesis heeft dan ook duidelijk gemaakt dat het waardevol is om uit te gaan van de epistemologische kwaliteit van heterotopie, zoals ook de eerder genoemde theoloog Gunnes doet. Dat verlegt de aandacht van de situatie van deze jongeren als een op zichzelf staand gegeven naar de mechanismen en normen als gevolg waarvan plekken als het PSC bestaan.

Zo wordt ook zichtbaar dat *diakonia* altijd dweilen met de kraan open blijft. Het systemische onrecht waardoor deze jongeren gedisciplineerd en uitgesloten worden, en van plekken als deze afhankelijk zijn, wordt door het werk van het PSC niet verholpen. Een heterotopisch perspectief vestigt daar de aandacht op. Dat kan als ontmoedigend ervaren worden, maar voorkomt een utopische benadering en zet aan tot maatschappijkritiek. Diaconale projecten kunnen er meer over nadenken hoe ze dit kunnen borgen in hun praktijk. Zo kan het PSC het als haar taak opvatten de stem van vreemdheid van de jongeren te laten klinken als een proteststem. Een heterotopisch perspectief binnen het diaconaat zet aan tot een kritische houding ten opzichte van de status quo, juist omdat het de aandacht vestigt

op datgene wat de homotopie onzichtbaar of onschadelijk tracht te maken. Het ontmaskert 'normaliserende' mechanismen en kan als spiegel fungeren om de schadelijke systemen bloot te leggen die niet in overeenstemming zijn met wat God met deze wereld voor ogen heeft.

Spreken over God in de marges

Tegelijkertijd is echter duidelijk geworden dat het de vraag is in hoeverre het werkelijk mogelijk is toegang tot de heterotopie te verkrijgen, vanwege de complexiteit van andersheid en vanwege het geïsoleerde karakter van dit soort plekken. Er blijft dus een zekere epistemologische afstand bestaan. Is een werkelijk heterotopisch perspectief, dus niet één dat uiteindelijk toch door het centrum geformuleerd wordt, überhaupt mogelijk? Het is belangrijk dat men zich binnen *diakonia* ook daarvan bewust is, om onterechte toe-eigening te voorkomen.

Een belangrijke basis van *diakonia* is de overtuiging dat God in de marges te vinden is. In relatie tot het voorgaande roept dat de vraag op of we als theologen wel toegang tot deze God kunnen krijgen. Misschien zit ook hier een onoverbrugbare epistemologische ongelijkheid: zou God zich enkel of in elk geval bij uitstek laten kennen door wie zelf tot de heterotopie behoort? Hoe kunnen we over God spreken op plaatsen waar wij als theologen geen toegang toe hebben? <

Literatuur

- Foucault, M. (1986). Of other spaces. (J. Miskowiec, vert.). *Diacritics* 16, nr. 1, 22-27. (Origineel gepubliceerd 1984).
- Gunnes, G.K. (2017). Our Lady of the heterotopia: An empirical theological investigation of heterotopic aspects of the Church of Our Lady. Trondheim. *Diaconia* 8, nr. 1, 51-68.
- Wyller, T. (2009). Research in contemporary religion: Vol. 4. Heterotopic citizen: New research on religious work for the disadvantaged. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.